

A SZLÁVOK ŐSTÖRTÉNETE.

Nyelv. A szláv nyelvek ahhoz a nagy nyelvcsaládhoz, tartoznak, amelyet elterjedésének két legfontosabb területe alapján indoeurópainak, vagy német eredetű kifejezéssel indogermánnak nevezünk. Az idoeurópai nyelvcsalád egyes tagjai rokonságuk foka szerint több részre oszlanak, ami azt bizonyítja, hogy az egyes nyelvek az ősi közösségből nem egyszerre szakadtak ki, hanem először csupán egyes csoportok váltak ki belőle. Ezeknek a csoportoknak további szétválása eredményezte azt az állapotot, amelyet ma ismerünk. Hogy ez a feltételezett nyelvi egység mikor volt, arra alig tudunk válaszolni. Az összes indoeurópai nyelvek közül szanszkritnak vannak a legrégebb emlékei a Krisztus előtti második évezredből, de már ezek is teljesen egyéni, az indus ágra jellemző sajátosságokat tükröznek. Az egység korát tehát ez időnél sokkal korábbra kell helyeznünk.

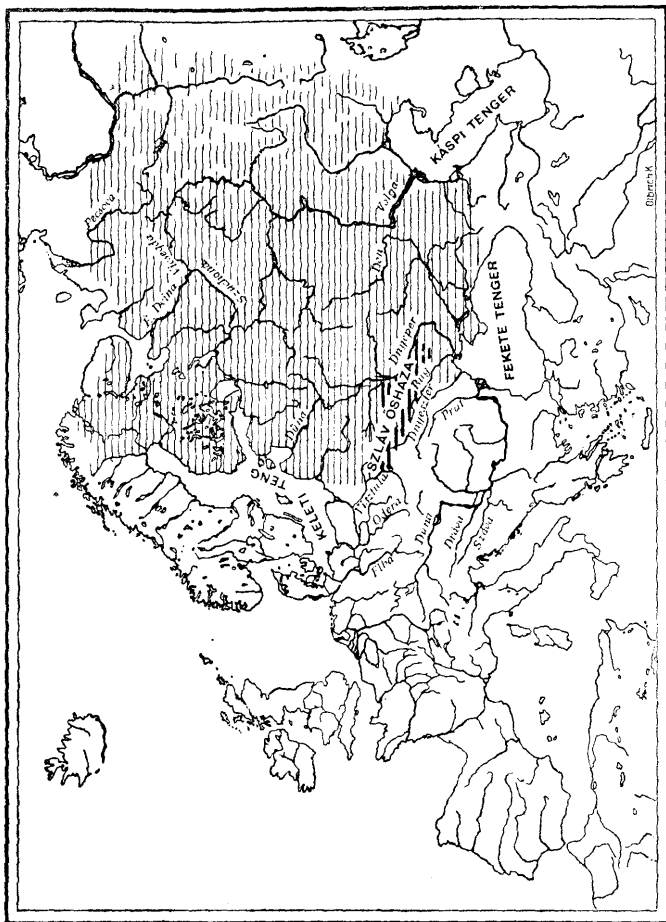
Az indoeurópai ősnyelvben, mint minden nyelvi közösségben, már kezdetben is számos helyi eltérés mutatkozott. Ezek az eltérések már az ősnyelvben nyelvjárások kifejlődésére vezettek. Mindenesetre világosan megkülönböztethetünk két nyelvjárást. Azt, amelyben az előlképzett *h* (amilyent például a magyarban a *hi*, *he* szótagokban ejtünk) megmaradt *k*-nak, és azt, ahol az réshanggá, *sz*, vagy *s*-sé fejlődött. Az előbbi nyelveket a latin *centum* szóval *kentum* az utóbbiakat az ugyancsak 'száz' jelentésű ó-perzsa *satem* szóval *szatem* nyelveknek nevezzük.

Kentum-nyelvek a görög (*ε-χάτον*), a latin (*centum*, olvasd *kentum*), a kelta (*cant*, olv. *kant két* stb.), a germán (gót *hund*, német *hundert*; *aha k-ból* aránylag igen kései fejlemény); és valószínűleg az ókori illír nyelvek. A szatemnyelvekhez ezzel szemben az indoiráni nyelvek (szanszkrit *satam*, persza *satem*), az örmény és a balti-szláv csoport (litván *ėimtas*, régi szláv *suto*, ma *sió*), a régi nyelvek közül pedig a trák-dák számítanak.

A szláv nyelvek tehát szatem-jellegű nyelvek, és így közelebbi rokonságuk a keleti indo-iráni-örmény csoport. Ez azt jelenti, hogy a legtöbb egyezés a hangtan, alaktan és a szókincs terén elsősorban itt keresendő. De ezen belül is összehasonlíthatatlanul több egyezést mutat a balti nyelvekkel (litván, lett és a kihalt óporosz), mint a szatem-ág többi tagjaival. Itt már olyan nagyszámú és sokszor egész kis részletekig ható rokon fejlődést találunk, hogy joggal teszünk fel egy hosszabb balti-szláv korszakot az ősnyelv közös szatem ágából való kiszakadás után, amikor is a balti nyelvek és a szláv ősnyelv közös nyelvet alkottak, és így abban az időben a fejlődésük is azonos volt. A balti-szláv közösség körülbelül a Krisztus előtti első évezred elején bomlott szét. Egyik ágából a ma ismert és már említett balti nyelvek őse, a másiktól pedig az őszláv nyelv keletkezett. A balti nyelvek;ehát valóban közeli rokonságban állnak a szlávokkal, de csak a többi indoeurópai nyelvekhez viszonyítva. Az mindenestre súlyos tévedés, hogy a litván, lett és az ó-porosz nyelveket egyszerűen szlávoknak minősítik. A különbség a két nyelvcsoport között majdnem olyan nagy, mint a latin és a német nyelv között.

Az ősszláv nyelvben a balti-szláv nyelvközösségből való kiválás után hamarosan újabb eltérések kezdtek meggyökeresedni, és megkezdődött az egységes ősszláv nyelvnek nyelvjárásokra való tagozódási folyamata. Ma

A SZLAV ÓSHAZA KÉRDÉSÉHEZ



a szláv nyelveket három ágra szoktuk osztani: keleti, déli és nyugati szláv nyelvekre. A keleti szláv nyelvekhez az orosz nyelvek tartoznak (nagyorosz, fehérorosz és kisorosz, amelyet másképp ukrán vagy rutén nyelvnek hívnak), a déli szláv nyelvek a bolgár, szerb, horvát szlovén; a nyugati szláv nyelvek sorába pedig a ma élők közül a lengyel, cseh, tót, az alsó- és felső-szorb nyelvet, a régiek közül még a pomerán (a mai Mecklenburg és Pomeránia régi szláv lakosságának nyelve), valamint a XVIII. században kihalt poláb nyelvet (az Elba balpartján a Lüneburger Heide vidékén élt szláv nyelv) számítjuk. Ez a felosztás ugyan földrajzi jellegű, azonban nagyjából megfelel a szláv nyelvek belső rokonságának is.

Őshaza. Őshazán általában egy nép azon korábbi lakóhelyét szoktuk érteni, ahol az a nép még részekre bomlása előtti időben együtt lakott. A szlávok őshazájának azt a területet nevezzük, amelyen a szlávok még szétvándorlásuk előtt, az ősszláv nyelv korszakában éltek. Itt meg kell különböztetni a szláv őshazát az indoeurópai népek őshazájától, sőt esetleg a szatem-ágétól is. Ez utóbbiak helyére és idejére vonatkozólag a felfogások ma is élesen eltérnek. Míg egyesek az indoeurópai nyelvek őshazáját Európába, különösen Kelet-Európába helyezik, addig ma is sokan vannak, akik azt Ázsia területén keresik. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy az indoeurópai nyelvnek szatem-ága Közép-Oroszország területén már a Krisztus előtti III. évezredben élt, mert érintkezett az akkor még egységes finnugor nyelvvel, amint azt a finnugor nyelveknek közös indoiráni jövevényszavai bizonyítják. (Pl. magyar *száz*, finn *sata* egy szatem-nyelvi *satem* szóból.)

A szláv őshazáról az volt sokáig az általános vélemény, hogy a Duna mentén és a Balkánon kell keresni. Ez a felfogás már a legrégebb (XII. századi) orosz krónikában, az

ügynevezett Nyesztor-krónikában is jelentkezik, ahová talán valami délszláv forrásból került bele. A délszlávok ugyanis, főleg a horvátok, az egyházi szláv nyelvért a latin papsággal vívott küzdelmükben szívesen hivatkoztak arra, hogy ők a klasszikus ókor illírjeinek utódai, a glagolita írás pedig magától Szent Jeromostól származik. Ez a felfogás a szláv krónikákban – legalább is keleten és délen – mély gyökeret eresztett. Hatása alól még a múlt században sem tudtak szabadulni, mert például Safárik a múlt század közepén írt – a maga korában magas tudományos értéket képviselő – munkájában szintén ezt vallotta.

A szlávok őshazájának megállapítása nem könnyű feladat, de nem is megoldhatatlan. A klasszikus kor görög és latin írói, valamint a későbbi források adatainak a nyelvtudomány és a régészet eredményeivel való összevetése nagy vonásokban elég biztosan meghatározza azt a területet, ahol a szláv őshazát keresnünk lehet. Mindenesetre azt egész határozottan eldönti, hogy hol nem lehet. Ezeknek a forrásoknak világánál ma már a legkisebb kétségünk sem lehet, hogy a Duna mentén és Balkánon nem észlelhetjük a szlávok bölcsőjét. Ennek a területnek néprajzi viszonyait a klasszikus ókorban sokkal jobban ismerjük, semhogy olyan nagyszámú nép, amilyenek a szlávság a Krisztus utáni VI. századtól kezdve élénk bukkan, ezen az aránylag nem nagy területen hosszú évszázadokon keresztül teljesen homályban maradhatott volna. Az itt említett trák-dák és illír népekkel való azonosítás a mai fejlettebb nyelvtudományi és régészeti ismereteink mellett magától elesik, mert minden, amit ezekről a népekről tudunk, teljes ellentétben áll a régi szlávokról ránk maradt adatokkal. Bár ezeknek a barbár népeknek a nyelvéből nem maradtak ránk szövegek, az igen nagyszámú helyes személynévi anyag alapján világos, hogy e népeknek a

szlávokhoz csak annyiban volt közük, hogy valamennyien az indoeurópai nyelvcsaládhoz tartoztak. Kultúrájuk és a Krisztus utáni VI. századtól itt igazolható szlávoké között áthidalhatatlan szakadék tátong. Hozzávehetjük ehhez még a helynevek tanúbizonyságát is. Különösen a folyónevek nagyon fontosak egy terület ősi néprajzi viszonyainak megállapításánál, mert a folyónevek minden más földrajzi névnel szívósabbak, hiszen a folyók nem pusztulnak el, nevüket pedig a folyó egész hosszában lakó népek, sőt azon túl is fenntarthatják. A Duna mellékéek és a Balkán valamennyi nagyobb folyójának a neve kimutathatóan nem szláv (*Duna, Tisza, Szamos, Kőrös, Maros, Temes, Bába, Dráva, Száva, Boszna, Kutya, Narenta, Sztruma* stb., stb.), ez pedig abban az esetben, ha a szláv őshaza ezen a területen feküdt, teljesen érthetetlen volna. De közvetlen forrásokkal is rendelkezünk arra nézve, hogy a Krisztus utáni VI. századig a szlávok nem lakhattak a Duna mentén és attól délre. A VI. században élő Jordanes és Prokopios a szlávokat a Kárpátoktól Északkeletre és nem említi szlávokata Duna mentén. Különösen fontos itt Jordanes tanúvallomása, mert ez az író a Duna vidékének és a Balkánnak történeti eseményeit és néprajzi viszonyait nagyon jól ismerte.

Mintthogy tehát a szláv őshaza a Kárpátoktól délre semmiképpen sem helyezhető el, a komoly kutatók a múlt század közepétől kezdve egyértelműen a Kárpátoktól északra kezdték keresni. Ma már nincs senki, aki nem itt tenné fel a szlávok őshazáját. A részletekben azonban az egyes felfogások közt jelentős ellentétek mutatkoznak. Az Elbától a Volgáig alig van olyan vidéke ennek az óriási térségnek, ahová a szlávok őshazáját több-kevesebb szakszerűséggel ne próbálták volna rögzíteni.

Az északnyugati terület mellett való állásfoglalás szoros kapcsolatban van az úgynevezett lauzitzi kultúrának

népi hovatarozásával. E kultúra központja a régi Lausitz területén volt, ahonnan kelet felé a Dnyeperhez, dél fele a Cseh-medeneébe, Morvaországba és kis részben Magyarország területére is kisugárzott. Ezt a kultúrát – amely a Krisztus előtti II. évezred eleje körül kezdődött – régebben általánosan szlávnek tartották, főleg azért, mert ennek a kultúrának egyik jellemzője volt az urnatemetkezés, már pedig kétségtelenül szláv eredetű temetőkben is gyakran bukkanunk erre a szokásra. Azonban ennek a kultúrának az urnatemetkezés szokásán kívül a szlávok emlékeivel semmi kapcsolata nem volt s ma már senki pince, aki a lausitzi kultúrát – amely legvalószínűbben illír volt – a szlávokkal hozná összefüggésbe.

A szláv őshaza kérdésében ma két, lényegében egymástól nem sokban eltérő felfogás küzd egymással. Az egyik inkább nyugatra, a Visztula vidékére, a másik inkább keletebbre, a Dnyeper körüli területre helyezi. 4 két felfogásnak politikai színezete is van, mert az elsőt németellenes éllel a lengyel kutatók képviselik, míg a másodikat főleg a németek hirdetik, de a cseh Niederle is ez utóbbi mellett foglal állást. Mai tudásunk szerint a szlávok a Krisztus születése körüli időben a Visztulánál tovább nyugatra nem terjedhetett, mert ókori forrásaink szerint ott már a germánok területe kezdődött, A Visztulára mint a szlávok nyugati határára vonatkozólag az ókori források is utalnak. így például a Krisztus utáni II. századi Ptolomaeus alexandriai geográfus térképen a szlávokat ókori nevük, a *Veneti ~ Venetoi* alatt a Visztulától keletre helyezi. A VI. századi Jordanes szerint is, a «Veneták nagyszámú népe, akiknek a neve törzsek szerint váltakozik, mégis főleg szlávoknak és antoknak hívják őket», a Visztulától a Dnyeszterig terjedő területen lankak. A szlávok területének nyugati határául tehát időszámításunk kezdetétől a VI. századig a Visztulát tekinthetjük.

Itt azonban felmerül a kérdés, hogy a Visztulának egész hossza mentén forrásától torkolatáig, ültek-e a szlávok, vagy csupán a középső részén. Főleg a Visztula torkolata kérdéses, mert itt ugyan tudunk a Krisztus utáni III. századból gót államról (ennek emléke Danzig, lengyelül Gdansk, eredetileg Godaniska), de hogy szláv lakosai is voltak-e, ma még semmi bizonyítékát nem látjuk.

Még kérdésesebb a keleti határ. A Krisztus utáni VI. században, amikor a szlávok a különböző forrásokban félreérthetetlenül kezdenek felbukkanni, a szlávok keleti határa eléri, sőt át is lépi a Dnyeper folyót. A VI. századi Prokopios szerint a szlávok egy törzse, az antok, már a Don felső folyásának vidékén is laknak. Nem lehetetlen azonban, hogy itt csak a Donecről van szó. De ez a terület már nem tartozhatott a szlávok őshazájához. Abból a tényből ugyanis, hogy e vidék nagyobb vizeinek a nevei az egy *Desna* folyót kivéve, nem a szlávól erednek, világosan következik, hogy a szlávok e területen későbbi jövevények. Ennek alapján valószínű, hogy eredetileg a Dnyeper vidéke nem tartozhatott a szláv őshazához, mert a folyó neve nem szláv eredetű. – Ami a terület déli részét illeti, felette bizonytalan, hogy elérte-e a Kárpátokat. Egyrészt az ókorban itt egy *karp* nevű népet emlegetnek (erről nevezték el a *Kárpátokat*), mely a Krisztus utáni II. században a Kárpátokat átlépve, Erdély területére költözött. Minden amellet szól, hogy ez a nép trák nyelvű volt, de mindenesetre bizonyos, hogy nem volt szláv. Már előbb, a Krisztus előtti IV. század körül a nyilván germán eredetű basztarnákat is itt találjuk, és innen van a Peutingeri táblán a Kárpátok láncolatának *Alpes Bastarnicae* neve is, azaz e népnek valami maradványa még esetleg a Krisztus utáni századokban is élhetett e vidéken. E hegylanc egyes részeinek trák *Beszkid* (a *Kárpát* név mindenütt feledésbe merült és csak újabban, a klasszikus irodalom

alapján terjedt el újra), sőt a *Dnyeszter* egyébként ismeretlen eredetű neve is a mellett szól, hogy a szlávok területe eredetileg nem terjedt eddig a vidékig. – Északon a helyzet aránylag a legkönnyebb. A mai Keletporoszország és az egész fehér orosz terület víznevei kimondottan nem szláv eredetűek, hanem balti jellegűek (*Nemen* stb.), bizonyos tehát, hogy a szláv őshaza idáig már nem nyúlhatott fel. Kérdés legfeljebb a Visztula torkolata körül lehet, mert Ptolomaeus térképe a szlávokat ide helyezi, sőt a Balti tengert is «veneta», azaz szláv öbölnek nevezi, azonban egyelőre minden más adatunk ennek ellentmond.

A szláv őshazát tehát mai tudásunk mellett – legalábbis Krisztus születése körüli időben – a Visztula és a Dnyeper középső folyásai közé helyezhetjük. E terület, északi határa körülbelül Varsó vonalában húzódhatott, Déli határára kevesebb a támaszpontunk, de annyi valószínűnek látszik, hogy nem érte el a Kárpátokat, délkeleten pedig legfeljebb Kievig terjedt. Ez a terület, amely magában foglalja a háború előtti Lengyelország középső részét, Volhiniát és Ukrajna nyugati területét, mocsarakkal tarkított jellegzetesen erdős vidék. A szlávok magukkal hozták őshazájukból a mocsarak és erdők iránti vonzalmukat és szétvándorításuk után is elsősorban ilyen vidékeket szálltak meg. De ez a fémekben rendkívül szegény vidék magyarázza meg azt is, hogy az ősi szláv kultúrában miért hiányzanak jóformán teljesen a fémleletek.

Erre a területre mutatnak névényföldrajzi érvek is. Abból a tényből, ugyanis, hogy a szláv nyelvekben a bükkfának és a juharfának a neve nem ősi eredetű, hanem a gótból van kölcsönözve (szláv *buky* és *jávor*; v. ö. német *Buche* és *Ahorn*), arra következtethetünk, hogy a szláv őshaza területén e két fa ismeretlen volt, A bükk elterjedésének határa körülbelül a Königs bergt ői Moldváig húzott vonal, míg a juharé körülbelül a Visztula folyó, Ezekről a vona-

laktól keletre a két fa nem fordul elő. A szláv őshaza tehát csak ettől keletre kereshető.

A szláv őshaza rögzítést; felveti a kérdést, kik, milyen népek voltak a szlávok szomszédai az őshazában. Mint láttuk, a szlávok legközelebbi rokonai az indoeurópai nyelvcsaládban a balti népek, akikkel a nyelvtudomány tanúsága szerint az indoeurópai közösségből való kizakadás után is még évszázadokon keresztül együtt éltek. A balti népeket tehát nyilván valahol a szláv őshaza közelében kell keresnünk. Mind a három balti nép lakóhelye a szlávokétól északra terül el, valószínű, hogy a balti-szláv korszakban is már ez volt a későbbi két ág ősének, a két nyelvjárásnak az elhelyezkedése. Itt tehát, nem tekintve az egyes kirajzásokat, mint pl. a galindokét, (oroszul goljacl), akik messze keletre kerültek, az őskortól kezdve lényeges változás nem történt. Hogy az ősszlávok északkeleten érintkeztek-e a mai Moszkva vidékén lakó finnugorokkal, az ma nem bizonyítható. Valamivel határozottabb a szlávok iráni szókincsére vonatkozó tudomásunk (pl. *bog* 'isten' stb.), de az idetartozó szavak száma is igen csekély, így a két nép között sem tehetünk fel szoros történeti kapcsolatot. Ez azért jellemző, mert az irániak a Krisztus előtti IV, századtól kezdve egészen a hunok betöréséig (Kr. u. 875) Oéloroszország steppéinek korlátlan urai voltak. A kapcsolatok laza jellege azt mutatja, hogy a szlávok nem jutottak el még akkor a steppe-vidékre. Erre vall különben az a tény is, hogy a szlávban ó-görög jövevényszó nem található, azaz a szlávok a Fekete-tenger melléki görög gyarmatvárosokkal nem jutottak érintkezésbe, holott mint tudjuk, a déloroszországi iráni kultúra át volt itatva görög elemekkel. A szlávok déli szomszédaira vonatkozólag csak annyit tudunk, amennyit szüksézává ókori forrásaink elárulnak. Itt emlegetik ugyanis a trák karpokat és a germán

hasztarnákat. Hogy a trák karpokkal a szlávok milyen kapcsolatban álltak, nem tudjuk, mert a trákok nyelvét csak igen fogyatékosan ismerjük, és így nem állapíthatjuk meg, vannak-e trák elemek az összlávban. Ami a germán basztarnákat illeti, nagyon valószínű, hogy nekik tulajdoníthatjuk azokat a germán eredetű szavakat a szlávban, amelyeknek hangalakja régebbi korra mutat, mint a Krisztus után III-IV. századra tehető gót elemeké, Lehet azonban, hogy e szavak a már évszázadok óta a szlávoktól nyugatra a Visztula mellett lakó más germán törzsek nyelvéből erednek.

Legnehezebb a nyugati szomszédság kérdése. Időszámításunk elején ugyan már germánok laktak a szlávoktól nyugatra, a Visztula balpartján, bizonyos adatokból azonban arra következtethetünk, hogy ez nem mindig volt így. A németek ugyanis a szlávokat *Wind-eknek*, nyelvüket *windischnek* nevezik (innen a nyugatmagyarországi szlovének magyar *vend* neve), ez a név *Venedi*, *Veneti*, *Venedae* stb. alakokban a szlávok nevéként már a klasszikus ókorban előfordul. Mivel a szlávok magukat soha és sehol sem hívták ezen a néven – a szlávok saját népi neve *Slovene*, amely latinositva *Sclaveni*, *Sclavi* alakban használatos – bizonyos, hogy e név eredetileg nem a szlávokat jelölte, és csak névát ruházással van dolgunk, mint pl. a csehek német *Böhmen* nevével a korábban ott élő kelta *bojok* nevéből: *Bojohaimen* 'a bojok hazája'. Feltehető tehát, hogy a *Winden* is ilyen, eredetileg neftt szláv népet jelölő név volt, amelyet a germánok a régi *Veneia* nép földjére települt új szláv lakosságra ruháztak át. Mivel pedig ez a név pontosan azonos a balkáni és északolaszországi illírek nevével (vö. *Venetia* 'Velence'), valószínű, hogy ezzel a névvel a germánok eredetileg az illíreket nevezték, az illírek elköltözése után azonban 0 nevet a helyükre települt szlávokra vitték át, Mivel az

illírek északi hazájukból a Krisztus előtti első évezred elején vándoroltak le, a névnek a germánban igen réginek kell lennie. Ebből mindenesetre következik, hogy a szlávok eleinte nem voltak szomszédosak a germánokkal és csak akkor kerültek egymás mellé, amikor az illírek kiürítették északi hazájukat. A germán-szláv szomszédság azonban mindenesetre igen régi, amit a nyelvtudomány is bizonyít, Vannak ugyanis olyan jelenségek a germán és szláv nyelvekben, amelyek igen régi érintkezésre vallanak.

Ezzel szemben a szlávok nem voltak közvetlen szomszédai a keltáknak, mert a kelták neve a szlávban a germánból származik (kelta *volcus* > germán *Walhōz* > ősszláv *volchz*, ebből pedig délszláv, cseh és tót *vlach*, lengyel *wloch*, orosz *voloch* fejlődött szabályosan). Ez a mellett is bizonyít, hogy a szlávok nem lakhattak valahol az Elba mellékén, mert akkor a Délnémetországban és Csehországban lakó kelták szomszédságában éltek volna és a kelták nevét nem a germánból kellett volna kölcsönvenniök. Lehet azonban, hogy a szlávok ezt a nevet már nem is a keltákra, hanem a római birodalom romanizált lakosságára vonatkoztatva vették át a germánoktól. Azaz a szónak a szlávban kezdettől fogva csak 'romanizált ember' volt a jelentése. Ebben az esetben a név viszont a szlávok balkáni őshazája ellen volna újabb bizonyítékunk, hiszen a szlávok, ha ősidők óta a Balkánon laktak volna, a szemük előtt kialakuló nép elnevezésére nem a Kr. u. III. században a Balkánra került germánoktól kölcsönöztek volna kifejezést.

Az ősszlávok szomszédságával kapcsolatban meg kell emlékeznünk a gótokról is. Valamennyi szláv nyelvben nagyszámú olyan szót találunk, amelyek az egyes nyelvekre jellemző szabályos hangalakjuk alapján az ősszláv örökségből származnak, ott azonban világosan a gót nyelvből vannak átvéve. Ez azt mutatja, hogy a szlávok még

az ősszláv korszakban valahol a gótokkal érintkeztek. A gótok a skandináv félszigetről hajóztak át a szárazföldre és a Visztula torkolata körül telepedtek le. Időszámításunk elején az ókori írók itt találják őket. Később délkeleti irányban a Fekete-tenger mellékére, majd onnan a Kr. utáni III. században az Alduna vidékére vonultak és innen veszélyeztették a római birodalom határait. A hunok elől a IV. században a római limes mögé a mai Bulgáriába kértek bebocsátást, ahonnan az V. században nyugat felé költöztek. Nyilvánvaló, hogy a gót jövevényszavak a szlávban abból az időből valók, amikor a gótok a Visztula alsó folyása mellett laktak. A jövevényszavak fontos műveltségi tárgyakra és fogalmakra, főleg azonban állami és hadi szervezetre vonatkoznak, ami valószínűvé teszi, hogy a gótok nemcsak szomszédai voltak a szlávoknak, hanem uralmuk alá is hajtották őket.

A szlávok neve. A szlávok magukat ma különböző neveken nevezik *Busin, Cech, Poljak, Srb* stb. Ezek a nevek azonban nem ősiék, sőt a legtöbbről kimutathatjuk, hogy aránylag későn keletkeztek. Van azonban a szlávoknak egy ősi nevük, amely valamikor minden szláv törzsnél ismeretes volt. Ez a *Slovenin*, többszáma *Slovene*. így hívta az orosz Nyesztor-krónika az orosz-szlávokat, Cyrill és Metód a bolgár-szlávokat, így nevezték magukat a Raguzavideki és a zágrábi horvátok még a XVI. században is, ez a saját nevük a XVIII. században kihalt poláboknak, és így nevezi magát ma is a szlovén és a tót (itt újabb képzővel *szlovák*). De nyoma van e névnek a cseheknél és a lengyeleknél is. Valószínű tehát, hogy valamikor ez volt az összes szlávok elnevezése. A név eredetét azonban nem ismerjük. A töve úgy fest, mintha a *slovo* 'szó' származéka volna, a képző azonban arra mutat, mintha helynévből volna képezve. Mindenesetre bizonyos, hogy nem a latin *sclavus* 'rabszolga'

szóból származik. Nehéz is volna megérteni, hogy egy nép mástól tanulja meg a saját nevét, és méghozzá ilyen gyalázó nevet vegyen át. Sokkal valószínűbb, hogy a latin *sclavus* szó a római birodalomba behurcolt szláv rab-szolgák nevéből keletkezett.

A szlávok német *Winde*, *windisch* nevének eredetéről már szóltunk. Eredetileg az összes szlávok elnevezésére szolgált, tehát a csehekre, lengyelekre, oroszokra is stb. Ma csupán a németországi szorbokat és a szlovéneket jelölik vele. Ennek a szónak átvétele a magyar *vend* és az oroszokat jelölő finn *venälainen*, *Venäjä* nevek.

Hasonló az összes szlávokra vonatkozott magyar *tót* szó is. Később kiszorították az egyes törzsek nevéből átvett *orosz*, *lengyel*, *cseh*, *rác* (a *szerb* a magyarban a XVIII. században bukkan fel először, mint irodalmilag tudatosan alkotott szó), *horvát*, *bolgár* nevek. Csak azoknak a népeknek a jelölésére maradt meg a *tót* név, akik magukat *szlovénekeknek* nevezték, mint a zágrábvidéki *horvátok* a XVI. századig (Szlavónia = Tótország), a vas- és zalamegyei *vendek* (v. ö. *Tót-Keresztúr*, *Tót-Szerdahely*, «*tótsági főesjperesség*» stb.) és a ma is tóinak nevezett felsőmagyarországi szlovákok. Valószínű azonban, hogy a Magyarországon nagyszámban található *Tóti*, *Tótfalu* stb. nevek nem ezeknek a népeknek a telepeit jelölik, hanem csupán «szlávokat» jelentenek. Ezt mutatja a bihar- és szatmármegyei *Tótfalunak* oláh *Sírin* neve is, mert az oláhban a *sír*b nemcsak szerbet, hanem általában szlávot is jelent.

A *tót* név eredete még nincs teljesen tisztázva. Eégi magyar alakja *tout*, ami teljesen kizárja, hogy akár a német *tot* 'halott', akár a török *tat* 'békés' szóból eredeztessük. Mivel az ómagyar *ou* kettőshangzó sokszor *au-ra*, megy vissza, lehetséges, hogy a *tout* is ilyen tokaiakból származott. Akkor pedig összefügg az indoeurópai nép-

nevek *taut*, *teut* gyökerével, amely 'nép' jelentéiben számos nyelvben mutatható ki: ó-itáliai *touto* 'nép', ó-ír *túath* 'nép', litván *tauta* 'ország', germán *theoda* 'nép', amiből *diutish* alakon keresztül a mai *deutsch* szó keletkezett. A *tót* név tehát egy – közelebről meg nem határozható – indoeurópai nyelvből való, amelyben a *taut* szóval vagy saját magukat, vagy szomszédjukat jelölték. Hogy a szó hogyan vált a szlávok nevévé, nem ismerjük. Lehet, hogy a szlávokra csak később, az eredeti *taut néj*) elvándorlása után ment át, amint ez például a cseh német elnevezése, a Böhmen esetében történt. Bármilyen eredetű is a *tót* szavunk, bizonyos, hogy a szónak soha sértő jelentése nem volt, aminthogy különben ma sincs.

A szlávok antropológiája. A szlávok ma különböző fajtákhoz tartoznak. Míg az északi oroszok túlnyomó részére a magasabb szőke balti fajtának a sajátságai jellemzők, a déli oroszok inkább az alacsony, barna, sőt fekete típust képviselik. Hasonló a különbség az északi és a déli lengyelek többsége között. Még nagyobb a különbség az északi és déli szlávok között. Míg északon az északi és a balti fajták uralkodnak, addig délen ezek úgyszólván ismeretlenek és helyettük a dinári (főleg az Adria mentén) és az alpesi (főleg a szlovéneknél) fajták gyakoriak. Ezek mellett a viszonylag tiszta típusok mellett a keverékeknek minden foka megtalálható. Ebből a tarkaságból, amely egyébként minden európai népet jellemez, igen nehéz visszakövetkeztetni, melyik lehetett az osszlávok legáltalánosabb típusa. A kérdés különben összefügg azzal is, hogy milyen típus uralkodott az indoeurópai ősnylvet beszélő népnél. A nézetek itt nagyon szétágaznak, amit főképp az idevágó kutatások kezdetleges állapotának lehet tulajdonítani. Egyes kutatók, főleg a németek, északi fajtájúnak tartják az indoeurópai ősnépet. Mások

viszont rámutatva arra, hogy az indoeurópai népek óriási tömege nem északi fajú, és kimutathatólag a múltban sem volt az, azt vitatják, hogy az ősnép inkább alacsonyabb növésű és barnahajú nép volt. Egyik felfogásra sincs ma még elég támpontunk. Ami a szlávokat illeti, északi hazájuknak megfelelően eleve valószínű, hogy nem a mediterrán vagy azzal rokon, sötétebb színű fajtához tartoztak, hanem az északon elterjedt világosabb tónusú fajtákhoz. Amit az ókori írók a szlávok faji sajátosságairól feljegyeztek, egyöntetűen az északi népekkel való rokonság mellett bizonyít. Így a szlávokat magas, szőke, sőt vörösszőke embereknek nevezik. Ez azonban nem szláv jellegzetesség, mert nemcsak a germánok és a baltiak, hanem a finnugor népek egy része is ilyen típusú. Egyébként igen valószínű, hogy mint az európai népek általában, már az ősszlávok is kevert fajúak voltak. Mivd szláv csont vázletek a halottégetés szokása miatt a legrégebbi korra vonatkozólag teljesen hiányzanak, ez a kérdés talán sohasem lesz teljesen megoldható. A későbbi időből, a Kr. u. VI-X. századból származó leletek viszont az ősnépre nézve már nem mérvadók, mert közben az egyes szláv törzsek új lakóhelyeiken nagyfokú keveredésen mentek és mentek át. A csehekre vonatkozólag mondja pl. a X. századi Maszúdi arab író, hogy a többi szlávoktól eltérően sötét hajúak. A horvátok mai túlnyomóan dinári jellege kétségtelenül nem ősszláv sajátosság, hanem a régi illír-lakosság faji öröksége. Így van azonban minden szláv népnél, és ma vajmi nehéz a típusokat valami közös ősré visszavezetni.

Műveltség. A szláv őshaza tárgyalásánál említettük, hogy a szlávok mocsarak és erdők közepette éltek az egész ősszláv korszakon keresztül. Ennek megfelelően a szlávok elsősorban halászattal és vadászattal foglalkoztak. Az erre vonatkozó egész szókészletük mutatja

a két; foglalkozás ősi jellegét. Azonban a földművelés sem volt előttük ismeretlen. A szántás, vetés, aratás, valamint a búza, árpa, rozs, zab, köles stb. jelentésű kifejezések minden szláv nyelvben szabályos alakban vannak meg, ami ősszláv eredetre mutat. Későbbi adatok is arra vallanak, hogy a szlávok a földművelést nagyon jói ismerték. A háziállatoknak úgyszólván valamennyi közép európai faját, tenyésztették (ló, tehén, juh, kecske, disznó), de nagy nyájak nem voltak. Csak annyi állatot tartottak, amennyit télen is etetni tudtak. Télen ugyanis száraz takarmánnyal etették az állatokat, mint azt a szénagazdálkodás egész szókincse mutatja, és nem ridegen tartották, mint például a steppéken lakó pásztornépek. Mint erdőlakó népnél nagy szerepet játszottak náluk a méhek. Mézből készül italukat az ókori írók is megemlítik.

Ruházatukra vonatkozólag kevesebb adatunk van, mert a mai ruhadarabok legnagyobb részének idegen eredetű neve van. Bizonyos, hogy volt valami könnyű nyári ruhájuk, állatbőrből készült ruhájuk és bocskoruk. Lakásuk valószínűleg fából készült ház (*dorn* az indoeurópai *domus*-ból és *kútja*) lehetett. Az eredetileg nagyon egyszerű és kezdetleges lakáskultúra később germán hatásra lényegesen emelkedett, amikor átvették a 'meleg szoba', 'konyha', 'kamra' intézményét. Keleten pedig, úgy látszik idegen hatásra megismerkedtek a fürdőházzal (*bánja*). Mivel a szó a latin *balnea* szóból származik, lehetséges, hogy az intézmény is délről került hozzájuk, bár jelenleg éppen északon van elterjedve.

A fémek közül indoeurópai eredetű neve van a vasnak, aranyak, ezüstnek és az ólomnak. Ezeknek a fémeknek ismeretét tehát az indoeurópai ősnyelv korára kell visszavezetnünk. Régi, de nem az indoeurópai korból származó szavuk van a rézre és a fémre, míg a bronz és a cink neve későbbi és a germánból származik, Ezeknek a fémeknek

ismerete ellenére a legrégebb szláv kultúra, mint azt a sírleletek mutatják, fémekben rendkívül szegény. Mivel a szláv őshazában az ásványi kincsek majdnem teljesen hiányoztak, ezeket csak kereskedelmi úton és nyilván csak a gazdagabbak szerezhették meg, de ritkaságuk és becses voltuk miatt még azokat sem temették el a halottakkal. Ez a lelethiány az oka annak, hogy a szlávokat régészeti-leg olyan nehéz meghatározni. De még ott is, ahol ilyen maradandó mellékletek találhatóak, a leletek semmiféle sajátos szláv típust sem tüntetnek fel. Ennek oka talán az, hogy az őshazában nem lóvén fém, a szlávoknak nem volt módjuk maguknak a saját ízlésük szerint készíteni tárgyaikat, hanem idegenből a kész tárgyat vásárolták.

Társadalmi szervezetük alapja a család. Ebből alakult ki a nemzetség, amely egyúttal az ősszlávok legmagasabb politikai szervezete is volt. A X-XII. századi törzsek nevei világosan mutatják a családból való eredetet (*Ljutici, Radimici, Vjatici, Krivici*: Ljuta, Kadim, Vjata, Kriv népe vagy leszármazottai). Az ősszlávok tehát számtalan nemzetségre voltak tagozódva, amelyeket semmiféle kapcsolat nem fűzött össze. A család, úgy látszik, patrimonialis jellegű volt, bár vannak nyomai a matrioniális szervezetnek is. Mint annyi másban, a szláv kultúra ebben is több irányú idegen befolyás bélyegét hordja magán. Így vannak adataink egynejlőségre, többnejlőségre és többférjlőségre is.

A hadiszervezet, mint már említettük, germán hatásokat árul el. Legrégibb korszakáról különben a kifejezéseken kívül semmit sem tudunk. A későbbi állapotokat, a földvár-rendszert, már nem tekinthetjük eredetinek, mert ez az intézmény csak ott található, ahol már a szlávok megjelenése előtt évszázadokkal azelőtt is kimutathatjuk. A szláv ősvallásról is csak X-XII. századi források alap-

ján alkothatunk némi fogalmat, amikor az egyes szláv népek új területeiken ebben a kérdésben is nagymérvű átalakuláson mentek keresztül. Talán annyit mondhatunk, hogy lényegében a természeti jelenségek megszemélyesítésében állott. Papi szervezet és kultikus élet azonban nem volt.

A szlávok szétvándorlása. Bizonyára minden időben előfordult, hogy arról a területről, amelyen fentebb a szláv őshazát a Krisztus születése körüli időre vonatkozólag megállapítottuk, egyes nemzetségek más vidékekre költöztek. Mint lehetőséget ezt nem zárhatjuk ugyan ki, nem követhetjük azonban egyes kutatóknak a feltevéseit, akik északról délre, keletre vagy nyugatra megforduló minden ókori népben szlávokat látnak. Van a szláv őstörténet kutatóinak egy csoportja (például a cseh Niederle), amely ugyan tagadja a szlávok dunamenti és balkáni eredetét, mindamelllett bizonyítani igyekszik, hogy a szlávok ide, legalább is kisebb csoportokban, már időszámításunk kezdete óta kezdett beszivárogni. Ennek a felfogásnak támogatására felhossa, hogy az a nagy népmozgalom, amely a Kr. utáni II. században északkelet felől délnyugat felé megindult, és amelynek során szkíták, jazygok, különféle germán népek, karpok, majd a hunok (Kr. u. 375-ben), bolgár-törökök és más kisebb népek vonultak a Duna felé, bizonyára nem hagyta teljesen nyugodtan a szlávokat sem. Másik érv az, hogy ha a szlávok a VI. században, amikor már a mai területeken kétségtelenül felbukkannak, egyszerre és nagy tömegben szállták volna meg területeiket, ez a régi hazájuk kiürítését eredményezte volna. Már pedig a régi haza mindig szláv lakosságú maradt. Ezt a következtetést főleg nyelvészeti érvekkel próbálják megtámasztani. Van ugyanis Dunántúlon, a Balkánon és a Maros-Dunaközben néhány helynév, amelyek már a rómaiak korában előfordulnak, mégis szláv eredetűeknek látszanak.

Ilyenek: *Pelso* ~ Balai on, az I. század óta (szláv *pleso* 'lő'), *Urpanus* folyó, mellette *Urbate* város = Vrbas Boszniában a II. század óta (a szláv *vrba* 'fűz' származéka), *Metubarris* mocsár a Szerómségben az I. század óta (szláv *medju bara* 'mocsárköz'), *T sterna*, *Dierna*, *Zerna* stb. – város a mai Cserna pariján Krassó-Szörény megyében (szláv *cerna* 'fekete'), *Bersovia* = város a Berzava folyó partján Krassó-Szörényben (szláv *brzava* 'sebes' vagy *berzava* 'füzes'), a Tisza nevének *PatMsos* alakja, amely emlékeztet a szláv *Po-savlje*, *Po-vázie* stb. nevekre és a folyó mentét jelenti.

Ami a szlávok korai megjelenésének valószínűségét illeti, elvben ezt tagadni nem lehet, azonban eddig erre sehol a legcsekélyebb nyomot nem tudtuk kimutatni. Bár forrásaink a népnevek egész tömegét sorolják elő a Duna mellékén, közöttük még véletlenül sem fordul elő olyan név, amely mögött kétségtelenül szlávokat lehetne keresnünk (pl. *Venedi*, *Sclavi*, *Anti* stb.). Minden más népnek (pl. a szarmatáknak) a szlávokkal való összekapcsolása teljesen önkényes, és semmiféle komoly alapja nincs. A szlávok korai jelenlétét pedig még a fent felsorolt, látszólag valóban nyilvánvalóan szláv nevek sem bizonyíthatják. Ezek a nevek ugyanis csak első tekintetre, és a szláv hangtörténet terén járatlan, főleg történész-kutatók szemében olyan kétségtelenül szláv jellegűek. *Pelso-nél* például az a hiba, hogy a szlávban a szó mindig *pleso* volt, azaz *pl*-el kezdődött, míg a *Pelso* neve szókezdő *PMel* sohasem fordul elő. A *Vrbas* nem lehet szláv képzés, ilyen képzőre sehol példánk nincs. A *Metubarris-nak* sem lehet köze a *medju bara-ból*. A *Pathisos* legnagyobb baja, hogy a szlávban az ilyen *po*-val összetett nevek sohasem jelölhetnek folyót, legfeljeb csak a folyó környékét, azaz területet. Legfeltűnőbb az összecsengés a *Cserna* és a *Berzava* antik neveinél a maiakkal. Ami a Cserna nevet

illeti, a *crr* szókezdet teljesen újkori, mert még a X. században is *C sin M-t* várnánk, a római név határozottan *Tsierna*. Bár a *Bersovia* ellen ilyen hangtani kifogást omolni nem lehet, ez az egy magára maradt név máisemmit sem bizonyít. Mint már sok kutató – többek közt Melich János is – bizonyította, e nevek az illírből, illetőleg a trákból is magyarázhatók. Mivel a trák is a szatem-esoporthoz tartozott, a fűzfának itt is valami *berza* alakúnak kellett lennie, a *Bersovia* név könnyen magyarázható (ráknak is).

Tudvalevő, hogy a hun birodalom, mint minden nomád állam, sok népet foglalt magában. Vannak tehát kutatók, akik azt állítják, hogy a hunok a Kárpát-medencébe szlávokat is sodortak magukkal. Van ugyanis két adat, mely ezt támogatni látszik. Az egyik Priskos Rhetornak egy tudósításán alapszik, hogy a hunok egyik népe mézből készült italt, *medos-t* iszik. A másik Jordanesnek Attila temetésével kapcsolatos megjegyzése, hogy népei sírján *strava-t* ültek. A *medos-t* sokan a szláv *med* 'méz' szóval azonosítják, annál is inkább, mert a szlávokról köztudomású, hogy nagyon kedvelték a méhsert. Csak-hogy a szó a szlávban *u* tövű volt, amely az V. században még hangzott, azért szláv eredete esetén inkább valami *medus* (görögül *μεδους*) volna várható. De különben is a méhsert sehol a szláv nyelvekben *mecŰ*-nek, azaz 'méz'-nek nem nevezik, hanem csak tovább képezve *medovina* alakban él. Nem is valószínű, hogy a méhsert valaha is egyszerűen *me'2*-nek hívták volna. De erre a feltevésre nincs is kényszerítő ok, inert a *med* a szlávban indoeurópai szó, amely a germánban is megvan és meglehetősen számos olyan indoeurópai nyelvben is, amelynek szókinése, sajnos, nem maradt korunkra. A *strava-i* viszont a szláv *strava* 'ótel'-lel hozzájuk kapcsolatba, de mint újabban kimutatták, ez a szónak mai alakja, amely

még a X. században is *sutoananak* hangzói I. a VI. században tehát, mikor Jordanos ezt írta, az *u-i* még inkább lehetett hallani.

Ezek után nyugodtan állíthatjuk, hogy a szlávoknak a Duna-medencében való korai, a VI. század előtti jelenléire még mindig semmi határozott adatunk nincs.

Az első biztos adat a szlávok megjelenésére vonatkozólag 527-ből származik. Prokopios bizánci író említi, hogy ebben az évben a hunok, szlávok és az antok az Aldunánál betörték a római birodalom területére. Ettől kezdve mind gyakrabban hallunk bei eresekről és pusztításokról, amelyekben a szlávok hunokkal, kutrigurokkal (azaz bolgár-törökökkel), gótokkal és gepidákkal közösen vagy külön-külön vesznek részt. 558-ban még a bolgár kutrigurokkal együtt támadják Szalonikit, de már ugyanebben az évben felbukkannak az avarok, és ettől kezdve a szláv betörések az avarok oldalán mennek végbe.

Minden jel szerint azt a lökést, amely a szlávokat évezredes hazájukból kivetette és messze tájakra szétkergette, közvetve vagy közvetlenül az avarok előnyomulásában kell keresnünk. Nem lehet véletlen, hogy a szlávok délen is, nyugaton is, pontosan az avarok megjelenése előtt bukkanak fel. Különösen olyan területen, amelyen különben minden népmozgalomról részletesen tájékoztatva vagyunk. Az az ellenérv, hogy hiszen a szlávok már az avaroknak a Dunamedencében való megjelenése előtt tűnnek fel, és így a kettőnek egymáshoz köze nem lehet, nem helytálló. Tudjuk, hogy ilyen lovas nomád mozgalmak vihareként söpriek végig a vonulás útját. Egyik nép a másikat sodorja előre, míg valahol megtorpan az áradat és újra nyugvópontra jut. Az avarok a Kr. u. V. század közepén jelentek meg Európában. A VI. század elején Dél-Oroszországba érkeztek. Elűzték lakóhelyeikről a kutrigurokat, szabirotkat, urogoikat, majd tovább nyugatra vonulva meg-

szállták az antok (azaz a Dnyeper és Dnyeszter között lakó szlávok) földjét.

Ugyanakkor, amikor az avarok Dél-Oroszországot elfoglalják, sőt az antok földjére is benyomulnak, történik említés a hunok, szlávok és antok közös betöréséről a bizánci birodalomba, A hunok alatt itt valószínűleg a Fekete-tenger melléki bolgár-török törzsek valamelyikét kell érteni. Talán éppen azokat, akik az avarok elől menekülni voltak kénytelenek. Maguk a betörések is az ellenség elől való kétségbeesett menekülésnek tekinthetők. Minden barbár nép akkor igyekezett a birodalom határai mögé kerülni, mikor hátulról erős ellenség üldözte. Ide menekültek a gótok a hunok elől, sőt megkísérelték ezt a magyarok is, amikor a besenyőktől vereséget szenvedtek. így kell tehát felfognunk azokat az állandóan megismétlődő betöréseket a Balkánra, amelyeket a szlávok az említett népekkel együtt 527. és 558 között vezettek. Ugyanilyen menekülési szándék vezethette a szlovéneket is, amikor 568 óta Itália területére kezdtek betörni.

Az avarok megjelenése után a Duna völgyében a szlávok az avarok előhadát alkották. Ez világosan mutatja, hogy a szlávok az avarok uralma alá kerültek. A VI. század folyamán az avarok oldalán többször végigdúlták az egész Balkánt: Tráciát, Macedóniát, Hellászt, sőt Thesszáliát is. Hogy azonban ezek a harcok nem oktalan pusztítások, hanem tervszerű hódítások voltak, bizonyítja, hogy a szlávok az avarok fennhatósága alatt ezeken a területeken le is telepedtek. Ephesosi János 585-ben nagyon érdekesen írja le a balkáni szláv honfoglalást és az avar-szláv együttélést. Megírta, hogy a szlávok végigpusztították Hellas, Tesszália és Trákia városait, és gond és félelem nélkül lagnak a római provinciákban mindent égetve és pusztítva. Nagy gazdagságban élnek, van aranyuk, ezüstjük, méneseik, igen sok a fegyverük. Megtanulták a harcot

jobban, mint a rómaiak, pedig mégis csak félénk emberek, akik alig mernek az erdőkön kívül mutatkozni és akik nem tudják, mi a fegyver, kivéve a dorongot. A ménések, valamint a gazdag fegyverzet nyilván az avarokra vonatkozik, míg a félénk emberek, akik az erdőbe bújnak és egyetlen fegyverük a dorong, csak a szlávok lehetnek.

A déli és északkeleti szlávokhoz hasonlóan a nyugati szlávok is az avarok uralma alatt állottak. Itt ugyan nincsenek olyan értesüléseink a szlávok megjelenésére vonatkozólag, mint délen, valószínű azonban, hogy a epének, morvák és tótok szintén az avar betörés elől menekülve vagy az avaroktól hajtva érkeztek mai hazájukba s bizonyos, hogy az avarok fennhatósága alá tartoztak. Ezt már a régebbi emlékeknek határozott avar jellege is bizonyítja. Ugyanekkor szállta meg a szlávok az egész későbbi Ausztria területét, sőt valószínűleg Észak-Németországot is. Ez a megszállás csupán akkor vált lehetővé, amikor egyrészt a markomannok Csehországból Bajorországba, másrészt a langobárdok Észak-Németországból a Kárpát-medencébe való költözése következtében az említett területek lényegében kiürültek. Ez a kiürítés mindkét területen a VI. század elején történt meg s bizonyos – nem tekintve néhány tévesen a szlávokból magyarázott ókori helynevet – hogy a szlávoknak a VI. század előtt itt semmi határozott nyoma nincs. Hogy az északnémetországi szlávok milyen viszonyban álltak az avarokkal, nem tudjuk. Újabb adatok arra mutatnak, hogy ezek a szlávok sem tudták magukat egészen az avarok uralma alól kivonni.

Ha igaz az – és minden adatunk a mellett szól – hogy a szlávokat az avar lökés mozdította ki az őshazából, fel kell tenni, hogy ott legalább is egy ideig, az a bizonyos úr támadt, amelyet egyes kutatók feltettek. Két szláv nyelv határvonalán mindig vannak olyan nyelvjárások, amelyek mindkét nyelv felé átmenetet: alkotnak, és így

nagyon nehéz a másikkhoz sorolni. Ilyenek vannak a cseh és lengyel között (a sziléziai), a lengyel és a tót között (a keleti tót), a szerb és a, bolgár között (a macedón), a horvát és a szlovén között (a kaj-horvát), sőt a szlovén és a tót között is. Egyetlen egy területen ilyen átmeneti nyelvjárásnak nincs nyoma: a lengyel és az orosz nyelvek között, holott ezek ma nemcsak egymás mellett, hanem igen sok helyen egymással teljesen összekeveredve élnek. Ezt a jelenséget csak úgy magyarázhatjuk, hogy volt egy hosszabb idő, amikor a két nyelv nem érintkezett egymással, azaz a két nyelvterület között űr támadt. Ezt az űrt egy időre a balti népek töltötték ki – ez történelmi tény – majd a két nép ellentétes irányú expanziója következtében kiszorultak innen, illetőleg beolvadtak a lengyelekbe és az oroszokba. A szláv őshaza mai szláv jellege tehát későbbi fejlődés eredménye.

Ami a keleti szlávok feletti avar uralmat illeti, történeti adataink vannak arra, hogy az avarok a keleti szlávok (antok) területét elfoglalták. Ez a terület akkor a Dnyeper és a Dnyeszter folyók között feküdt. A terület további sorsára vonatkozólag azonban nincsenek adataink, csupán annak a hagyománya maradt meg, hogy a keleti szlávok a skandináv varégek hódítása előtt a kazár kánoknak fizették az adót. Valószínű azonban, hogy a keleti szlávok – legalább is egy ideig – azután is az avarok fennhatósága alatt maradtak, amikor az avarok államszervezetük központját a Kárpát-medencébe helyezték át. Vannak ugyanis bizonyos jelek, amelyek arra mutatnak, hogy az összes szláv népek az avarok uralma alatt állottak. Ilyen többek között az avarok közös szláv neve: *obrz*. A szó a mai szláv nyelvekben ugyan 'óriás'-t jelent, az ó-orosz-ból azonban tudjuk, hogy ez az avarok neve volt. De az avar uralommal magyarázhatjuk, hogy a szláv nyelvekben több török szó is meghonosodott (pl. *helegz* 'jegy',

azonos a magyar *bélyeg* szóval; *klobukz* 'kalap', *bracin* 'bársony' stb.). Bár ez a kérdés még nincs kellően tisztázva, ma az látszik a legvalószínűbbnek, hogy ezek a török szavak az avaroktól származnak.

A szláv államok a Balkánon és a Kárpát-medencében.
Az avar uralom nyomasztó súlya alól legelőbb a Balkán-félsziget keleti felében lakó szlávok szabadultak fel. A szláv törzseknek megszervezése azonban – a többi szlávokhoz hasonlóan nem belülről indult meg, hanem idegen nép segítségével történt. Így például a bolgárok a Volga mellékéről a kazárok elöl az Alduna melle szorítva, éveken keresztül tartó harcok után 679-ben áttörtek az Aldunán, kiszorították az avarokat a Balkán-hegységtől északra fekvő területről és megalapították a bolgár birodalmat. Az avar uralom bukása után hatalmukat délen az Égei-tengerig, nyugaton az Adriai-tengerig, északon pedig a Dunáig, sőt azontúl, a Maros-Dunaközre és talán Erdélyre is kiterjesztették. Ennek az államnak vezetőrétege töröknyelvű volt, ezt a bolgár kánok személynevein kívül tekintélyes számú feliratokból és az úgynevezett bolgár fejedelemlistából tudjuk. Ez a lista ugyan csak egy cirillbetűs szlávnyelvű másolatban maradt ránk, azonban a benne levő korjelölő kifejezések világosan bizonyítják, hogy az eredeti csuvaszos jellegű török nyelven volt írva. A török réteg hosszú időn keresztül tartotta ugyan magát, azonban végül is utolérte a kisszámú vezetőrétegek közös sorsa: nyelvileg beolvadt a szláv alattvalók tömegébe. A IX. században a fejedelmi udvar mái teljesen szláv nyelvű ...volt. s Simeon bolgár cár már nemcsak szlávul beszélt, hanem udvara a szláv nyelvű irodalomnak és a szláv nyelvű kereszténységnek központja volt. Itt szerkesztették össze az írást, amit ma cirill írásnak nevezünk és amely kiszorította Cirill és Metódnak eredeti írását, a glagolitát, és innen indultak el a

szláv papok Oroszország megtérítésére. Ez a bolgár birodalom azonban a X. században hanyatlásnak indul és 1019-ben elbukik Bizánccal szemben vívott küzdelmében. A második bolgár birodalom 1186-ban az Aszenidák alatt éled fel újra, 1393-ban azonban a török hódítás ennek is véget vet.

A Balkán nyugati felén, röviddel az első bolgár birodalom megalakulása után, az avar uralmat a horvát állam alapítása dönti meg. A horvátok eredetéhez számos probléma fűződik, amely ma sincs még tisztázva. A X. században élt Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár ugyanis elmondja, hogy a VII. században a horvátok névszerint is megnevezett hét testvér (öt fivér és két nővér) vezetése alatt korábbi, a Kárpátoktól északra fekvő hazájukból elindulva, a Balkán nyugati részére vonultak, legyőzték az itt uralkodó avarokat és itt letelepedtek. Ez az elbeszélés sok elmélet keletkezésére adott alkalmat. Eleinte ugyan nem akartak hitelt adni Konstantinos tudósításának, de kiderült, hogy a Kárpátoktól északra valóban kellett valami horvát törzsnek lennie, mert erre vonatkozólag egymástól teljesen függetlenül cseh és orosz forrásokban találunk hiteles adatokat. A horvátok eredetéről is sok elmélet van forgalomban. Hogy nem voltak szlávok, az már azért is valószínűnek látszik, mert Konstantinos aszlávoktól élesen megkülönbözteti Őket. Nevük alapján gondoltak arra is, hogy az egykor a Kárpátoktól északra lakó *karpobhoz* hasonlóan trák eredetűek. A *karpok* nevéből származik a *Kárpátok* neve, ennek régi germán *Harfada* neve viszont nagyon összecseng a horvátok *chrvatz* nevével. Ez az egyeztetés azonban – még ha helyes volna is, már pedig ennek a mai tudásunk szerint nagyon sok gyengéje van – nem jogosíthat fel bennünket ilyen következtetésre, mert egy nép származása és nevének eredete között nem kell okvetlenül szoros kapcsolat-

nak lennie. Mások viszont a hét horvát testvér ránk hagyományozott neve alapján török eredet mellett foglaltak állást, az elmélet alapjául szolgáló névmagyarázatok azonban nem elég megbízhatók. Legújabban – főleg horvát részről – különösen régészeti leletek alapján azt vitatják, hogy ezek a protohorvátok gótok voltak. Ez a teória különben nem új, már a középkorban felbukkan az a vélemény, hogy a horvát glagolita írás gót eredetű. Ezt a régi hagyományokon alapuló elméletet újabban nyelvészeti érvekkel is igyekeznek alátámasztani, ez azonban eddig még nincs tisztázva.

A VII. századtól a IX. századig nincs adatunk a horvát államra. Konstantinos tudósítása ellen azonban, hogy a horvátok már a VII. században lerázták volna az avar igái, több forrás tanúskodik. Ezek szerint ez a terület még a VIII. században is az avarok fennhatósága alá tartozik. Ennek az uralomnak emlékét örzi különben a *bán* szó is, mely az avarok vezérének, *Bajánnak* nevéből származik.

Az avar uralom bukása után a horvátok frank fennhatóság alá kerülnek, azonban ez az állapot csak rövid ideig tart, mert 838-ban a horvát törzsek fellázadnak ellene. 852-ben Trpimir egyesíti az egyes törzseket, és ezzel megalapítja a horvát államot. 925-ben Tomisláv koronát nyer a pápától s ezzel a horvátok a nyugati kereszténységhez csatlakoznak. A XII. század elején Kálmán királyunk a horvát államot Magyarországgal kapcsolta össze. Ettől az időtől kezdve a horvátság osztozott a magyarsággal ennek jó és balsorsában egyaránt.

A szerbek eredetét is homály fedi. Eőlük is azt mondja a Bíborbanszületett Konstantin, hogy északról jöttek a Balkánra. És valóban, az Elba mentén, Lausifzban ma is élnek szlávok, akik magukat szerbeknek nevezik. Mivel az északi szerbek területe nem feküdt messze az északi

horvátokétól és a Balkánon is egymás szomszédságába kerültek, valószínűnek látszik az a feltevés, hogy egyszerre vándoroltak be mai hazájukba. Amennyiben a Konstantinánál feljegyzett hagyomány hiteles, a horvátoknál is, a szerbeknél is csak a vezetőréteg vándorlásáról lehetett szó, hiszen mindkét nép alaprétege, a szláv, már a VI. században jutott le e területre. A szerbek nevét egyébként a horvátokétól eltérően szláv eredetűnek -tartják (egy feltett szláv *swbz* 'testvér' szóból). A szerbek kezdetben avar uralom alatt álltak, majd 924-ben a bolgárok fennhatósága alá kerültek, a bolgár birodalom bukása után pedig a bizánci császárság terjesztette ki rájuk hatalmát, míg végre a XII. században Nemanya István fejedelem alatt sikerült kivívniuk önállóságukat. Ez a szerb állam a mai Hercegovina déli részén és a novipazari szandzsák területén a Kasz folyó völgyében terült el. Ennek emlékét őrzi a szerbek magyar neve, a *rác* is. A szerb állam kezdetben a nyugati kereszténység felé kereste a kapcsolatokat, azonban a XIII. században, István szerb király testvéreinek, Szent Szávának hatása alatt a keleti kereszténységhez csatlakozott. A szerbek a középkor folyamán ügyesen és céltudatosan terjeszkedtek a Balkánon, sőt volt idő (Dusán alatt, 1331-1355), amikor a Balkán legnagyobb része szerb fennhatóság alá tartozott. A török azonban hamarosan (1389-ben) véget vetett az önálló szerb államnak.

A szlovének a déli szláv népek közül az egyedüliek, akik soha önálló államot nem alkottak. Az ivar uralom után a frank birodalom, illetőleg az ennek helyébe lépő német-római birodalom alattvalói lettek. A szlovénlakta terület egy részén (Krajna keleti részén, valamint Zala és Somogy megyék területén) a IX. században egy szlovén fejedelem alakult Pribina, majd fia Kocel fennhatósága alatt, ez azonban hűbéri viszonyban volt a né-

met birodalommal. Valószínűleg a honfoglalás vetett neki véget.

Valamennyi VIII-IX. századi államalapítás közül legnagyobb jelentősége volt a morva állam megalapításának. Ehhez az államhoz fűződik ugyanis a görögkeleti szlávoknál ma is élő szláv egyházi nyelv keletkezése. Ezzel a különben rövid ideig tartó morva állam világtörténeti jelentőségre tett szert. A morva állam, vagy mint korabeli források nevezik, Moravia, kezdeteit homály fedi, míg egyszerre a IX. században Mojmir, sorra legyőzve a különböző törzsek vezetőit (ilyen volt a Nyitra vidékén uralkodó Pribina is, aki azután a németek jóvoltából Déldunántúlon kapott fejedelemséget), tekintélyes hatalmat tudott kezében egyesíteni. Az állam központja nyilván valahol a Morva folyó közelében lehetett, területe pedig nyugaton Morvaországot, keleten pedig a Vág és Nyitra völgyét foglalta magában. A XII. század elején író prágai Cosmas cseh krónikáiról szerint keleti határa a Garam volt. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy Moravia határai ezen túl keletre lényegesen nem terjedhettek, délen pedig, bizonyos, hogy legalább Dévénynél elérték a Dunát.

Rendkívül jellemző, hogy a IX. századi morva-szláv kultúra úgyszólván teljesen avar jellegű, ami nemcsak arra enged következtetni, hogy a morva-szlávok és a nyugati tótok az avar korban avar hatás alatt álltak, hanem azt is valószínűvé teszi, hogy a morva fejedelmek maguk is py'ar__efëiëJu"ëF" voltak. A kutatások, melyek az utóbbi időben megindultak, talán ez irányban is több világosságot derítenek.

Moravia már keletkezése idején súlyos összeütközésbe került a kelet felé terjeszkedő német birodalommal. Ezért Mojmir utódja Basztiszlav, hogy a német egyház és állam nyomását ellensúlyozza, 862-ben a bizánci császárhoz

fordult azzal a kéréssel, hogy küldjön neki szlávul értő papokat, akik népét az Isten ígéire saját nyelvén oktassák. III. Mihály császár örömmel tett eleget e kérésnek, hiszen ezzel Bizánc érdekerülete számára olyan területet remélt megszerezni, amely mindig Kómához tartozott. Elküldte tehát Moráviába a nagy tudású és szentéletű Konstantint, aki Szalonikiben született és így a Szaloniki körül beszélt (bolgár jellegű) szláv nyelvet nagyon jól ismerte. Konstantin – aki később Rómában kolostorba vonult és olt a Cirill nevet kapta – lefordította szláv nyelvre a legszükségesebb egyházi könyveket és öccsével, Metóddal 863-ban megérkezett Moráviába. Itt azonban nyomban megindult a német papság harca az «eretnek» testvérek ellen. Még a fejedelem pártfogása sem tudta őket megvédeni, mert kénytelenek voltak Kómába menni és a pápa előtt igazolni tanaik tisztaságát. A szentszék igazolta őket, sőt Metódot – Cirill közben Rómában meghall - püspökké is fölszentelte. Metód helyzete azonban ezzel nem javult, sőt Szvatopluk uralomra jutása után csak rosszabbodott. Szvatopluk ugyanis, aki Rasztiszlav elárulásával jutott hatalomra, bár politikailag a németek ellensége volt, egyházilag a német papságra támaszkodott és nem volt híve Metódnak és a szláv istentiszteletnek. Metód működése elé a szentszók ismételt engedélye ellenére is állandóan akadályokat gördített és Metód halála után (885) tanítványait ki is üldözte Moráviából.

Ezzel kezdődik tulajdonképpen a szláv nyelvű istentisztelet korszaka. Metód tanítványai a Balkánra menekültek. Egy részük Macedóniába, az Ochrida-tó mellé, más részük a horvátokhoz, a dalmát tengerpartra került, míg a harmadik rész a bolgár cár udvarába jutott el. A további fejlődés szempontjából a legutóbbi volt a legfontosabb. Az akkori bolgár cár, Simeon ugyanis lelkesen felkarolta a szláv papokat, működésükben nagyban segí-

tette, sőt maga is részt vett irodalmi tevékenységükben. Ugyancsak itt ment keresztül a szláv egyházi nyelv egy nagyon fontos reformon. A Cirill által összeállított, úgynevezett glagolita írást itt a bolgár udvarban 900 körül cserélték fel a görög nagybetűkből alakított, sokkal könnyebben olvasható, ma helytelenül cirill írásnak nevezett írásra. A görögkeleti szlávoknál használt cirill írás innen, a bolgár udvarból indult el hódító útjára. Egyfelől a bolgár birodalom balkáni terjeszkedésével uralomra jutott 'mindenütt, ameddig a bolgár állam hatása kiterjedt, másfelől bolgár térítő papok révén Oroszországban is meghonosodott. Az eredeti glagolita írás így szorul ki Macedóniából, viszont megmarad a horvát tengerparton, – ahol a római katolikus horvátoknál két egyházmegye területén ma is él – snivel ez sohasem tartozott Bulgáriához. A cirillírás története mutatja, hogy például Magyarország területén a honfoglalás előtt nem lehetett ismeretes, hiszen már a honfoglalás után keletkezett, a honfoglalás után pedig politikai okokból nem terjedhetett el. Mindazok a magyarországi népek tehát, amelyek cirillírást használnak, vagy használtak, mint a rutének és a románok, ezt csak a X. század után keletről, illetőleg délről hozhatták magukkal.

Sokszor felmerült a kérdés, talált-e a honfoglaló magyarság a Duna-medencében szlávnyelvű kereszténységet. Különösen a szlovákoknál tartja magát újabban az a hit, hogy Cirill és Metód Szlovákia területén működött ^és a szlovák egyház a honfoglaláskor szlávnyelvű volt. Azonban minden adat, amivel rendelkezünk, ennek a leghatározottabban ellene mond. A nyitrai püspök például 880-ban Wiching, a szláv istentisztelet legnagyobb ellensége lett, nem valószínű tehát, hogy egyházmegyéje területén megengedte volna a szláv istentiszteletet. Hasonlóan minden arra mutat, hogy Cirill és Metód a morva

fejedelem székhelyén, valahol Morvaországban kezdte meg működését. Ugyancsak nincs semmi támpontunk arra vonatkozólag sem, hogy Magyarország területén bárhol Cirill és Metód hagyományok valaha is élhettek volna. A Dunántúlon – pedig, ahol a két testvér két éven keresztül Kocel udvarában valóban működött, már a német egyház minden nyomot eltüntetett, ami a gyűlölt szláv istentiszteletre emlékeztetett. A szlávnyelvű írásbeliség hiányával is magyarázható tehát, hogy bár Magyarországon a kereszténység kezdetén görög rítussal is találkozunk, ennek csak görög nyelvű emlékeit ismerjük – pl. Szent István görögnyelvű oklevele a veszprémvölgyi apácák számára – azonban szlávnyelvűeket egyáltalában nem találunk.

A szlávok elterjedése a Duna-medencében a honfoglalás korában. Az eddigiekből is láttuk, hogy közvetlenül a honfoglalás előtt északnyugaton és délnyugaton, szláv lakosságra határozott adataink vannak. Feltehető azonban, hogy laktak szlávok az ország más területein is. Egyes szláv tudósok nemcsak sűrű szláv telepeket tesznek fel az ország egész területén, hanem – krónikáink alapján – számos szláv állam létezését is feltételezik.

Közvetett forrásaink, így főképp a helynevek valóban joggal engednek következtetni szláv lakosságra ott is, a hol arra más történeti forrásból nincs adatunk. Ezek elterjedéséből azt látjuk, hogy a szlávok az egész Duna-medencében főleg az; erdő és a füves puszta mezők határvonalán helyezkedett el. Megtalálhatók tehát nemcsak az északi hegyvidék peremterületén, hanem a Dunántúl dombvidékén, a krassó-szörényi hegyvidék peremén és szélesebb völgyeiben, valamint az Erdélyi-medence szélén, azonban jóformán teljesen hiányzanak a Kis- és Nagyalföldön, a Dunántúl keleti síkságán, az úgynevezett Mezőföldön, valamint az Erdélyi-medence belsejében, a

Mezőségen. A szlávsnak ez a peremi elhelyezkedése kizárja annak a lehetőségét, hogy itt jelentősebb politikai 'formációk alakultak volna. Lehet, hogy valóban voltak kisebb szláv politikai egységek, ezek azonban a nemzeti szervezeten túl aligha juthattak el. Ez ellen elsősorban a szlávsnak periférikus elhelyezkedése bizonyít.

Ami a szlávsnak tömeget illeti a honfoglalás korában, arra vonatkozólag jellemző, hogy mindazokon a területeken, amelyet a magyarság a XII. századig megszállt, a szláv lakosság hamar, már a XIII. század folyamán, beolvadt a magyarságba. Ez pedig nem történhetett volna meg, ha a szlávsnak a magyarsággal szemben nagy számbeli fölényben lett volna.

Kniezsa István.

JEGYZETEK.

A szlávok nyelvére, őstörténetére, valamint az egyes szláv népek történetére vonatkozó legfontosabb tudnivalókat lásd: *Bemkáló Sándor* (A szlávok. Budapest, 1917. Magyar Könyvtár 471-6.), *P. Diels* (Die Slaven. Leipzig u. Berlin, 1920. Aus Natur und Geisteswelt, 740.), *Kniezsa I.* (A szlávok. Budapest, 1932. A Magyar Szemle Kincsestára, 26.) munkáiban, valamint *Ebért*, *Reallexicon der Vorgeschichte* című munka Slaven című fejezetében. – Á szláv nyelvek rokonsági kapcsolatait az indoeurópai nyelvek összehasonlító nyelvtanain kívül (*Brugmann*, *Grundriss der vergl. Grammatik der indogermanischen Sprachen*, I-V., 2. kiadás; *Kurze vergl. Grammatik der indogerm. Sprachen*, I-III., 1902-4; *Meillet* *Introduction à l'étude comparative des langues indoeuropéennes*, 6. kiadás, Paris, 1929.), még *Jag'ic V.* *Die slavischen Sprachen*, (Die Kultur der Gegenwart 1/9) című munkája tárgyalja. – A szláv őstörténet rendkívül gazdag irodalmából elég itt *L. Niederle* (*Manuel de l'antiquité slave I-II*, Paris, 1923-26.) és *M. Vasmer* (*Die Urheimat der Slaven a Volz-féle Der ostdeutsche Volkboden*, 1926. c. gyűjteményes munkában) munkáira utalni. A szlávok nyugati elterjedésére vonatkozó nézeteknek jó összefoglalását adja *E. Schwarz* (*Die Frage der slavischen Landnahme*)

im O stgerininischen. Mitteilungen des Instituts für Österreichischen Geschichtsforschung XLIII-1929, 187-260), a kelet-európaira vonatkozólag pedig *Vasmer M.* legutóbb megjelent munkája (Die alten Bevölkerungsverhältnisse Russlands im Lichte der Sprachforschung. Berlin, 1940.) tájékoztat. A szlávoknak Magyarország területén való állítólagos korai bizonyítékáiról l. *Melich J.*-nak Honfoglaláskori Magyarország (Budapest, 1925-29.) című munkájának 188., 71. stb. lapjait is. - A szlávok faji összetételére nézve v. ö. *Niederle L.*, előbb idézett munkáját és La Rasse Slave, Paris, 1916 című művét. -- Az ősműveltséget szintén *Niederle* Manuel de l'antiquité slave című könyvének II. kötete foglalja össze. - A balkáni szláv államok kialakulását számos munka tárgyalja: *Jirc'ek*, A bolgárok története, Budapest; *Jirtéek* Geschichte der Serben, Gotha, 1911.; *éisic* Geschichte der Kroaten. I. kötet, 1917. A horvátok eredetének kérdését ezeken kívül *Mikkola*, Avarica (Archiv f. Slav. Phil., XLI.) és *Lj. Hauptmann*, Kroaten, Goten und Sarmaten (Germano-slavica, III.) vizsgálja. Moráviára és Cirill és Metód működésére vonatkozólag l. *Váczy Péter* cikket (Magyarország kereszténysége a honfoglalás korában) a Szent István Emlékkönyv I. 215-265. lapjain és az itt idézett irodalmat. Azt a kérdést, működött-e Cirill és Metód a Felvidék területén, *Kniezsa István* tárgyalja A Szent István-kultusz és a szlovákok (Kisebbségi Körlevél 1940. júliusi számában) című tanulmányában. - A magyarországi szlávok elterjedésével a honfoglalás korában *Melich J.* (Honfoglaláskori Magyarország, Budapest, 1925-29.) és *Kniezsa I.* (Magyarország népei a XI. században. Szent István-Emlékkönyv II.) foglalkozik.